

DƏYƏRLİ TƏDQIQAT ƏSƏRİ

Azərbaycan xalqının tarixi yad-daşında, milli şüurunda özəli və əbədi yurd yerimiz olan Qərbi Azərbaycan torpaqlarının tarixi-mədəni xəritəsi müqəddəs bir məhəbbət məbədinə çevrilmişdir. Xalqımız əsrlər boyu öz hüquqlarını qorumaq, öz tarixi torpaqlarında yaşamaq üçün böyük fədakarlıq və qəhrəmanlıq göstərmişdir. Çar Rusiyasının Azərbaycanı işğalından sonra xalqımız qanlı fəlakətlərə və qırğınlara məruz qaldı. Bu işğal yalnız torpaqlarımızın zəbt olunması ilə nəticələnmədi, yüz minlərlə azərbaycanlı etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində soyqırımına, repressiya və deportasiyalara məruz qaldı. Erməni vandalları Qərbi Azərbaycandan azəri türklərinin izlərini silməyə çalışsalar da, buna nail ola bilmədilər. Çünki o torpaqların hər qarışında ulu babalarımızın yaratdıqları tarixi abidələrimiz, milli-mənəvi sərvətlərimiz vardır. Dövlətimizin başçısı cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, “ermənilər Qarabağdakı kimi, Qərbi Azərbaycanda da bizim bütün tarixi, dini abidələrimizi yerlə-yeksan ediblər, dağıdıblar, azərbaycanlıların tarixi irsini silmək istəyiblər, ancaq buna nail ola bilməyiblər. Çünki tarix var, sənədlər var, xəritələr var”. Azərbaycan mədəniyyətinə və müstəmləkəyə aid dini abidələrin, azərbaycanlıların məzar daşlarının yerlə-yeksan edilməsi, indiki Ermənistan ərazisində Azərbaycan türk toponimlərinin tamamilə dəyişdirilməsi faktları erməni vandalizminin bariz sübutudur. Bu baxımdan tarixi sənədlər, qədim yazılı mənbələr, milli-mənəvi mədəniyyət abidələri və s. bir daha onu göstərir ki, Qərbi Azərbaycan tarixi Azərbaycan diyarıdır, şəhərlərin, kəndlərin adları Azərbaycan mənşəlidir və biz yaxşı bilirik ki, indiki Ermənistan ərazisində tarix boyu Azərbaycan xalqı yaşayıb. Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin uzaqgörən siyasəti və qətiyyətli liderliyi sayəsində 2020-ci ilin 44 günlük Vətən müharibəsi və 2023-cü ilin 23 saatlıq antiterror əməliyyatı nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü tam bərpa etməsindən sonra Qərbi Azərbaycandan olan soydaşlarımızın da vaxtilə didərgin salındıqları ata-baba yurdlarına qayıdacağına inamı artıb. Azərbaycanın müzəffər liderinin dünya miqyasında artan nüfuzu, Azərbaycan xalqının öz quruculuq və müdafiə gücünə inamı ona bu gün Qərbi Azərbaycanın faciəsini, öz tarixi torpaqlarına qayıtmaq, eləcə də qonşu dövlətlərin xalqları ilə əməkdaşlıq və sülh şəraitində yaşamaq kimi sülhsevər niyyətini bütün dünya ictimaiyyətinə açıq şəkildə nümayiş etdirməyə imkan verir. Qərbi Azərbaycanın milli-mənəvi sərvətləri, ədəbiyyat və incəsənəti, o cümlədən mətbuat tarixi kifayət qədər öyrənilməmişdir. Xüsusilə, Qərbi Azərbaycanın mətbuat tarixi, burada müxtəlif dövrlərdə fəaliyyət göstərən ayrı-ayrı qəzet və jurnallar barədə çağdaş oxucunun demək olar ki, məlumatı yoxdur. Bu baxımdan tanınmış tədqiqatçı dosent Cəlal Allahverdiyev “Qərbi Azərbaycan mətbuatı tarixi” kitabının məhz belə bir dö-

nəmdə ərsəyə gəlməsi hər baxımdan əhəmiyyətli bir hadisə kimi çox diqqətəlayiqdir. Qeyd edək ki, C.Allahverdiyev Qərbi Azərbaycanın tanınmış elm və mədəniyyət xadimləri, elmi-pedaqoji fikir tarixi, görkəmli ziyalıları və sair barədə müxtəlif səpkili əsərlərin müəllifidir. Onun uzun illər apardığı gərgin axtarışların nəticəsi kimi meydana çıxan “Qərbi Azərbaycan mətbuatı tarixi” əsəri yeni faktlar, açılmamış səhifələr, tədqiqatdan kənar qalan hadisələrlə olduqca zəngindir. Kitabda 1914-1988-ci illər dövrünü əhatə edən, ictimai-ədəbi fikir tariximizdə əsaslı mövqeyə sahib olan milli mətbuatın yaranma tarixi və onun keçdiyi mürəkkəb və keşməkeşli, amma eyni zamanda şərəfli inkişaf yolu tədqiqatda cəlb edilir. Qərbi Azərbaycanda nəşr olunan milli mətbuat orqanlarının meydana gəlməsində və onların fəaliyyətində böyük fədakarlıq göstərmiş görkəmli ziyalılar barədə geniş söhbət açılır.

Kitabın “Qərbi Azərbaycanda dövrü mətbuat” adlı hissəsində xalqımızın milli-mənəvi mədəniyyət tarixinə şanlı səhifələr yazmış “Əkinçi”, “Ziya”, “Ziyayi-Qafqaziyyə”, “Şərqi-rus”, “İrşad”, “Təkamül”, “Füyuzat”, “Tərəqqi”, “İqbal”, “Hümmət”, “Tuti”, “Molla Nəsrəddin” və s. mətbuat orqanlarının İrəvan ədəbi mühitinin, maarif və mədəniyyətinin tərəqqisində oynadığı mütərəqqi rolundan bəhs edilir. Müəllif bu mətbuat orqanlarında geniş yaradıcılıq imkanları sərgiləyən Abbas Razi Məmməd-zadə, Cabbar Əsgərzadə, Mirzə Cabbar Məmməd-zadə, Əkbər Əkbərov, Məhəmməd Axundova, Ələkbər bəy Sultanov, Məhəmməd Xanlarov, Yaqub Əlibəyov, Mirzə Hüseyn Həsənzadə İrəvani və sair ziyalılar haqqında məlumat verməklə onların İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədəni, ictimai mühitinin canlanmasında və milli tərəqqi üçün daha geniş imkanların ortaya çıxmasında əhəmiyyətli təsirini qeyd etmişdir.

Kitabın “Qərbi Azərbaycanda ilk milli mətbuat orqanı: Lək-lək” adlı digər bir başlığında İrəvanın maarifpərvər ziyalılarının uzun və ardıcıl mübarizələrinin nəticəsi olaraq 1914-cü il 21 yanvar tarixində “Lək-lək” satirik jurnalının nəşri və onun Qərbi Azərbaycan mətbuatının inkişafındakı xidmətlərindən bəhs edilir. “Lək-lək” in nəşri ədəbi-mədəni mühitin formalaşmasında bir dönüş nöqtəsi oldu. Cabbar Əsgərzadə başda olmaqla dövrün ən görkəmli ədəbi qüvvələri-Əli Məhzun Rəhimov, Məmmədəli Nasir, Məmməd Səid Ordubadi, Əliqulu Qəmküsər və başqaları jurnalın ətrafında toplanmışdılar. “Molla Nəsrəddin” platformasına, onun əqidəsinə sadıq olan “Lək-lək” elə ilk nömrəsi ilə cəhalet və xurafata qarşı zəhmli bir yumruğa

çevrilərək yeni tipli məktəblərin açılması, maarifçiliyin inkişafında qabaqcıl təcrübənin təbliği, təlim-tərbiyə üsullarının yaxşılaşdırılmasına dair məqalələr dərc edirdi. Qısa zaman ərzində jurnalın mübarizə sədası Cənubi Qafqazı əşaraq yayılma arealını genişləndirir, Orta Asiya və Türkiyəyə də gedib çatır. Müəllif Cəlal Allahverdiyev “Lək-lək” jurnalını mütərəqqi ideyaların qarşısı hesab edərək, onun milli şüurun inkişafında və demokratik ideyaların təbliğindəki xidmətlərini müxtəlif prizmalardan işıqlandırmışdır.

Kitabın növbəti bölmələrində İrəvanda Azərbaycan ədəbi-mədə-

yətinə əngəl törətməyə çalışırdılar. Amma müəllifin apardığı araşdırmanın bəlli olur ki, “Qızıl Şəfəq” məcmuəsi çox enişli-yoxuşlu yollardan keçsə də, milli mətbuat tariximizin hərtərəfli istiqamətlərdə öyrənilməsi sahəsində böyük töhfə hesab olunur.

Qərbi Azərbaycanın bir sıra rayonlarında yerli mətbuatın yaradılmasına və inkişaf tarixinə həsr olunmuş “Qərbi Azərbaycanda rayon qəzetlərinin meydana gəlməsi” hissəsində 1931-ci ildə Vedi rayonunda həftəlik orqan olan “Bolşevik surəti”, eyni ildə Basarkeçər rayonunun icraiyyə komitəsinin orqanı olan “Qırmızı Basarkeçər”, 1933-cü ildə Amasiya rayonunda Azərbaycan dilində mətbuat orqanı kimi “Maldarlıq cəbhəsində” qəzetlərin milli-mənəvi dəyəərə söykənən əhəmiyyətli fəaliyyəti ilə bağlı qiymətli araşdırmalar var. Məlum olur ki, qəzetlər səhifələrində mövcud dövrün ideoloji istiqamətlərini, siyasi maarif sisteminin fəaliyyətini müntəzəm olaraq işıqlandırır-dılar. Rayon qəzetlərinin səhifələrində sadə adamların əməyə, onlar qurmaq, yaratmaq eşqinin tərənnümü-nə həsr edilmiş yazılar üstünlük təşkil edirdi. “Maldarlıq cəbhəsində” qəzetinin adı son olaraq “Əmək” qəzeti adına dəyişdirilərək 56 il fəaliyyət göstərmişdir. Qəzetin redaksiyası yanında yaradıcı insanlar və qələm sahiblərindən ibarət “Ədəbi dər-nək” yaradılır. İmzaları Ağbabanın hüduqlarını

aşan Əli Bayramov, Avtandil Ağba-ba, Abbasqulu Əmirov, Məcnun Şabanov, Sultan Orucoglu, Şahin Əliyev bu sırada idilər.

“Qərbi Azərbaycanın tanınmış mətbuat xadimləri” hissəsində müəllifin Qərbi Azərbaycanın qabaqcıl ziyalı, görkəmli ictimai xadimləri, elm və təhsil sahəsində əhəmiyyətli xidmətləri olan şəxsiyyətlərin ədəbi-mədəni fəaliyyəti ilə bağlı araşdırdığı məlumatlar diqqətəlayiqdir.

Vətən ruhumuzun əsir olduğu yerdə. Qərbi Azərbaycan da xalqımız üçün belə bir özəli, ruhunun hər zaman üzərində dolaşdığı yurd yeri, Vətəndir. Dosent Cəlal Allahverdiyevin bu qiymətli tədqiqat əsərinin hər hissəsində Qərbi Azərbaycan ədəbi mühitinə, maddi-mənəvi dəyərlərinə özünəməxsus həssaslıq, sevgi, diqqət damılmazdır. Kitab mətbuat tariximizin indiyədək işıqlandırılmayan və üzə çıxarılmamağa ehtiyac duyan gerçəkliklərinə işıq tutaraq, onun ağır-lı-acılı səhifələrindəki boşluğun doldurulması istiqamətində atılan ilk və layiqli addım kimi dəyərləndirilir və düşünürəm ki, Azərbaycan mətbuat tarixi ilə maraqlananlar üçün faydalı bir mənbədir.

*Avtandil Ağbaba,
Filologiya üzrə
elmlər doktoru, professor*

ni, ictimai mühitində, həm də mətbuatı tarixində əlamətdar hadisələr kimi qiymətləndirilən “Bürhani-həqiqət”, “Rəncbər”, “Zəngi”, “Qızıl Şəfəq”, “Kommunist”, “Sovet “Ermənistanı”, “Xalq maarifi” qəzet və jurnallarının nəşri tarixlərindən, milli-mədəni tərəqqi yolunda bu mətbuat orqanlarının gərgin və əzmlili mübarizəsindən, mətbuat tariximizdə özünəməxsus rolundan bəhs edilir. Qərbi Azərbaycanda ana dilində yeganə mətbuat orqanı olan “Zəngi” qəzeti adında və fəaliyyətində böyük milli-mənəvi mənalara ifadə etdiyi üçün bunu heç cürə həzm edə bilməyən Ermənistanın şovinist dairələri müxtəlif bəhanələr gətirərək onun adını dəyişdirib “Qızıl Şəfəq” qoydular”. Adı dəyişdirilsə də qəzet öz sələfinin mübarizə ənənələrinə sadıq qalaraq Qərbi Azərbaycanda baş verən ictimai-ədəbi hadisələrin mərkəzində olmuş, respublikanın gündəlik həyatında baş verən məsələləri öz səhifələrində işıqlandırmışdır. Uğurlu fəaliyyəti nəticəsində artıq gündəlik nəşr olunan qəzet nəinki Cənubi Qafqazda, keçmiş SSRİ-də nəşr edilən mətbuat orqanları arasında böyük nüfuz qazana bilmişdi. Qəzetin uğurlu fəaliyyəti erməni qaragüruhçu dairələrində qıvcıq yaratdığından onlar qəzetin ünvanının tez-tez dəyişməklə onun artan nüfuzuna və ardıcıl, həvəsli, əzmlili fəaliyyə-